

Ks. Piotr Szczur¹

Λησται w świetle źródeł literackich przełomu er (I wiek przed Chrystusem i I wiek po Chrystusie)

Jednym z poważniejszych problemów społecznych dotyczących starożytne społeczeństwa było zjawisko bandytyzmu. Szerzej zaczęto się nim interesować po publikacji dość obszernego artykułu Brenta Shawa pt. *Bandits in the Roman Empire*². Od tego czasu na temat rozbójnictwa powstało wiele mniej lub bardziej szczegółowych opracowań. Celem tego studium jest ukazanie zakresu semantycznego i odcieni znaczeniowych rzeczownika ληστής w literaturze napisanej w języku greckim w I wieku przed Chrystusem i I wieku po Chrystusie oraz omówienie problemu rozbójnictwa, jaki wyłania się z literatury. Wybrana cezura czasowa pozwoli na spojrzenie na zjawisko bandytyzmu zarówno przez pryzmat przekazów autorów pogańskich, jak i żydowskich (zwłaszcza Józefa Flawiusza) oraz wyrażających myśl chrześcijańską (autorów tekstów Nowego Testamentu). Przy omawianiu podjętego problemu badawczego pomocniczo zostały wykorzystane również dzieła autorów piszących po łacinie oraz piszących po grecku, lecz działających nieco później.

¹ Ks. dr hab. Piotr Szczur, adiunkt w Katedrze Historii Kościoła w Instytucie Nauk Teologicznych na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie; e-mail: piotr.szczur@kul.lublin.pl; ORCID: 0000-0003-3011-3404.

² B. Shawa, *Bandits in the Roman Empire*, „Past & Present” 105 (1984) s. 3-52.

Językoznawcy³ i leksyografowie⁴ jednoznacznie wskazują, że rzeczownik ληστής pochodzi od rzeczownika λεία ('łup')⁵. Pierwotnie oznaczał rozbójnika (łupieżcę)⁶. Jednak nie zawsze miał zabarwienie pejoratywne, gdyż określano nim także wojowników lub najemników, którzy w ramach prowadzonych kampanii militarnych mieli prawo do zdobywania łupów. W tym rozumieniu wyraz ten występuje jeszcze w tekstach zawartych w Septuagincie w odniesieniu do wojowników z obozu nieprzyjaciela. W późniejszym okresie na pierwszym planie stoi jednak przede wszystkim użycie tego słowa *sensu malo*.

Już u Sofoklesa rzeczownik ληστής pojawia się obok φονεύς ('morderca')⁷. Terminem tym Edyp określa Kreona jako „podstępного łotra”⁸, który ponadto jest zabójcą. W czasach późniejszych pojęciem tym określano

³ Por. H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, t. 2, Heidelberg 1970, s. 96, s.v. λεία (att.), ion. λήτη, dor. λάα; P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. 3, Paris 1974, s. 626, s.v. λεία (att), ion. λητή, dor. λάα; R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, t. 1, Leiden – Boston 2010, s. 842, s.v. λεία.

⁴ Por. K.H. Rengstorf, ληστής, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 4, red. G. Kittel, Stuttgart 1950, s. 262; C. Spicq, *Theological Lexicon of the New Testament*, t. 2, tł. J.D. Ernest, Peabody 1996, s. 389, s.v. ληστής (*lēstēs*, brigand, bandit), gdzie autor wskazuje na pochodzenie ληστής od ληΐς [łup; por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1965, s. 29, s.v. ληΐς (dor. λαΐς): „1. łup, zdobycz, przew. o bydłe; 2. bydło, trzoda”; *Greek-English Lexicon*, red. H.G. Liddell – R. Scott, Oxford 1961, s. 1044, s.v. ληΐς (Dor. λαΐς)] spokrewnionego z czasownikiem ληΐζομαι [zdobyć jako łup; por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, s. 29, s.v. ληΐζομαι (ep. i joń. λήζομαι i λείζομαι): „1. pochwycić, uprowadzić jako zdobycz, o ludziach i rzeczach; zdobyć, zyskać; 2. ograbić, złupić, splądrować; 3. pass. być uprowadzonym jako zdobywcą”; *A Patristic Greek Lexicon*, red. G.W.H Lampe, s. 799, s.v. ληΐζω; *Greek-English Lexicon*, s. 1044, s.v. ληΐζομαι (Ep. and Ion. λήζομαι)].

⁵ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, s. 18, s.v. λεία (joń. ληΐη, dor. λάα): „1. łup, zdobycz, zwł. o bydłe; zdobycz, plon myśliwski, rzadko o osobach; 2. grabież, rabunek”; *Greek-English Lexicon*, s. 1034, s.v. λεία (Ion. ληΐη, Dor. λάα).

⁶ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, s. 29, s.v. ληστής (joń. ληΐστής, dor. λαστής): „1. rozbójnik, opp. κλέπτης; zwł. korsarz, pirat; 2. met. rabuś”; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1995, s. 367, s.v. ληστής: „1. Rozbójca, zbój, zbójca, bandyta; 2. Buntownik, wywrotowiec”; *A Patristic Greek Lexicon*, s. 800-801, s.v. ληστής; *Greek-English Lexicon*, s. 1046, s.v. ληστέια (ληστής).

⁷ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 4, s. 548-549, s.v. φονεύς „zabójca, morderca”; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski*, s. 643, s.v. φονεύς.

⁸ Por. Sophocles, *Oedipus tyrannus* 532-535, ed. F. Storr, Sophocles, *Oedipus the King*, w: Sophocles, *Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone*, LCL 20, London – Cambridge 1956, s. 48, tł. A. Libera, Sofokles, *Król Edyp*, w: Sofokles, *Tragedie*, t. 1: *Król Edyp, Edyp w Kolonos, Antygona*, Warszawa 2018, s. 52.

wszelkiego rodzaju rabusiów, bandytów, zbójców, łupieżców – zarówno bandytów grasujących na drogach, jak i rozbójników morskich (piratów)⁹, ale także niedyscyplinowanych żołnierzy i dezertów, którzy dopuszczali się rozbojów¹⁰.

W użyciu rzeczownika ληστής zawsze współbrzmiała myśl o bezwzględnym stosowaniu przemocy i siły przy zaborze czyjejs własności. W związku z tym rzeczownik ληστής nie może być uważany za synonim rzeczownika κλέπτης (‘złodziej’)¹¹, jednak już od Platona rozbójników i złodziei stawia się na tym samym poziomie¹². Ponadto należy zauważyć, że w starożytnych tekstach greckich rzeczowniki ληστής i κλέπτης wielokrotnie pojawiają się obok siebie, co również może wskazywać, iż terminy te określają odmienne¹³ kategorie złoczyńców¹⁴. Κλέπτης jest po prostu złodziejem, który stara się po kryjomu przywłaszczyć sobie cudzą własność jak Judasz (por. J 12,6), działając – jeśli to możliwe – nocą (por. Mt 24,43). Ληστής zaś jest bandytą¹⁵,

⁹ Por. Homerus, *Odyseja* 3, 73, ed. A.T. Murra, Homer, *Odyseja*, t. 1: *Books I-12*, LCL 104, Cambridge – London 1960, s. 72, tł. R.R. Chodkowski, Homer, *Odyseja*, TN KUL Źródła i monografie 500, Lublin 2020, s. 103.

¹⁰ Philo Alexandrinus, *In Flaccum* 5, ed. F.H. Colson, Philo, *Flaccus*, w: Philo, t. 9, LCL 363, Cambridge – London 1960, s. 306, tł. E. Osek, Filon z Aleksandrii, *Flakkus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, ŻMT 65, Kraków 2012, s. 110.

¹¹ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 2, s. 671, s.v. κλέπτης: „1. złodziej; 2. og. oszust”; *A Patristic Greek Lexicon*, s. 756, s.v. κλέπτης: „thief; met. plagiarist”; *Greek-English Lexicon*, s. 958, s.v. κλέπτης: „1. thief; 2. generally, cheat, knave”.

¹² Por. Plato, *Respublica* 1, 23 (351c), ed. P. Shorey, Olato, *The Republic*, LCL 237, London – Cambridge 1953, s. 96, tł. W. Witwicki, Platon, *Państwo*, Kraków 2020, s. 65: „albo bandyci, albo złodzieje (ἢ ληστὰς ἢ κλέπτας)”.

¹³ Jeśli wyrażenie „ληστής i κλέπτης” jest użyte jako figura retoryczna zwana hendiadysem, to wówczas rzeczowniki te określają jednego złoczyńcę, który przy zdobywaniu cudzej własności zarówno grabi, jak i kradnie.

¹⁴ Por. Oz 7,1; Ab 5; *Epistula Jeremiae* 57 = Ba 6,57; J 10,1.8. Interesujący jest dekret królewski datowany na czas po 242 roku przed Chrystusem, najprawdopodobniej wydany przez Ptolemeusza III Euergetesa (284-221, władca od 246 przed Chrystusem), mówiący iż „rabusie i pozostali złoczyńcy (οἱ τε λησται καὶ οἱ λοιποὶ κακοῦργοι)” mają być aresztowani (p.hib. 2.198 = HGV P.Hib. 2 198 = Trismegistos 5183, linia 93, tł. własne); por. tamże, linia 98: „λησιτῶν ἢ κακούργων”; oraz inne papyry: p.ross.georg. 3.16 = HGV P.Ross. Georg. 3 16 = Trismegistos 36215, linie 32-33: „τοὺς κλεπτοδημοσίους καὶ [...] τῶν λησιτῶν” (list prywatny z terenu Egiptu datowany na VI wiek); p.ant. 2.97 = HGV P.Ant. 2 97 = Trismegistos 36082, linia 10: „ἐπὶ ληστεία ἢ ἑτέρῳ πταίσματι” (dokument z terenu Egiptu datowany na VI wiek).

¹⁵ W praktyce słownictwo jest bardzo płynne. Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* I 204 (10, 5), ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *The Jewish War (Books I-III)*, LCL 203, London – Cambridge 1956, s. 94, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Wojna żydow-*

który używa przemocy (ἄρπαξ)¹⁶, dokonuje kradzieży z użyciem broni¹⁷ oraz grabi (również nocą)¹⁸ jak Barabasz, który określony jest przez św. Jana jako ληστής (J 18,40)¹⁹, a według św. Łukasza został „wtrącony do więzienia za jakiś rozruch powstały w mieście i za morderstwo” (Łk 23,19; por. Mk 15,7).

W rozumieniu współczesnym „rabunek” (= grabież) definiowany jest jako „bezprawne zabranie cudzej własności, dokonane w sposób jawny przy użyciu przemocy”²⁰. „Kradzież” natomiast obejmuje „wszelkie nieprawne, tajemne i niesprawiedliwe przywłaszczenie dobra cudzego (osoby prywatnej lub prawnej) wbrew racjonalnej woli właściciela”²¹. Jakkolwiek z moralnego punktu widzenia zarówno rabunek (grabież), jak i kradzież są

ska, Warszawa 2016, s. 82; 304 (16, 2), LCL 203, s. 142, tł. J. Radożycki, s. 96; 349 (18, 2), LCL 203, s. 162, tł. J. Radożycki, s. 102; 398-399 (20, 4); LCL 203, s. 186-188, tł. Radożycki, s. 108. Zob. G. Pfaff, *Latrocinium*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 12/1, Stuttgart 1924, k. 978-980; R. MacMullen, *The Roman Concept Robber-Pretender*, „Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 10 (1963) s. 221-225.

¹⁶ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 1, s. 333, s.v. ἄρπαξ: „I. porywający, rabujący; 2. jako subst. ἡ ἄρπαξ – grabież; ὁ ἄρπαξ – rabuś; 3. gat. wilka; 4. bosak, hak żelazny uż. w bitwie morskiej”; *A Patristic Greek Lexicon*, s. 229, s.v. ἄρπαξ: „committer of rape, ravisher”; *Greek-English Lexicon*, s. 246, s.v. ἄρπαξ: „I. robbing, rapacious; II. mostly as Subst. 1. rapine; 2. robber, peculator; 3. species of wolf; 4. grappling-iron; flesh-hook”.

¹⁷ Plutarch przekazuje informację, że jednym podstawowych rodzajów uzbrojenia rozbójników był sztylet. Por. Plutarchus, *Vitae parallelae: Tiberius Gracchus (Tiberius et Gaius Gracchus)* 10, 7, ed. B. Perrin, Plutarch, *Tiberius and Caius Gracchus*, w: Plutarch, *Lives*, t. 10, LCL 102, Cambridge – London 1959, s. 168, tł. M. Brożek, Plutarch z Cheronai, *Grakhowie*, w: Plutarch z Cheronai, *Żywoty sławnych mężów (z żywotów równoległych)*, Biblioteka Narodowa 2/3, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 496, gdzie jest mowa o tym, że Tyberiusz Grakchus, z obawy przed nasłanymi na niego mordercami, zaczął nosić przy sobie rozbójniczy (ληστικόν) sztylet nazywany dolonem (δόλονα).

¹⁸ Por. Horatius, *Epistulae* I 2, 32, ed. i tł. J. Sękowski, Horacy, *Listy*, w: Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, t. 2: *Gawędy, Listy, Sztuka poetycka*, red. O. Jurewicz, Wrocław 1988, s. 262-263: „[33] Dla rozboju łotr wstaje, chociaż noc głęboka”; Josephus Flavius, *De bello Judaico* IV 402 (7, 2), ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *The Jewish War (Books IV-VII)*, LCL 210, London – Cambridge 1961, s. 118, tł. J. Radożycki, s. 286; Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica* 3, 23, 9, opr. H. Pietras, tł. A. Caba, *ŻMT* 70, Kraków 2013, s. 179.

¹⁹ Szerzej, zob. I.J. Twomey, *Barabbas Was a Robber*, „Scripture” 8 (1956) s. 115-119; É. Nodet, *Barabbas, un „brigand religieux” (ληστής, Jn 18,40)*, „Revue Biblique” 119/2 (2012) s. 288-299.

²⁰ I. Mroczkowski, *Grabież*, EK VI 7.

²¹ B. Szier-Kramarek, *Kradzież*, 1. *W Biblii*, EK IX 1134.

dość zbliżone do siebie, gdyż naruszają prawo naturalne oraz są grzechem przeciwko cnocie sprawiedliwości i miłości, to jednak są to dwa zupełnie odrębne zjawiska. Należy też zauważyć, że rabunek zawsze był oceniany jako wykroczenie poważniejsze od kradzieży²², gdyż kradzież polega na zawłaszczeniu cudzego dobra przez złodzieja, który wykorzystuje nieświadomość osoby okradzonej, rabunek zaś jest zagarnięciem cudzej własności połączonym z przemocą (lub przynajmniej groźbą jej użycia), co skutkuje nie tylko stratą materialną, lecz także krzywdą cielesną poszkodowanego²³.

Λησται grabili cudzą własność, zawłaszczając na przykład stada bydła²⁴ (co sprawiało, że budzili lęk wśród pasterzy)²⁵ oraz napadali na ludzi, często dopuszczając się morderstw. Interesującymi dowodami potwierdza-

²² Arystoteles rozróżnia pomiędzy potajemną kradzieżą a kradzieżą dokonaną z użyciem przemocą, co zwiększa ciężar dokonanej zbrodni. Por. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 5, 2, 13 (1131a), ed. H. Rackham, Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, LCL 73, Cambridge – London 1962, s. 266, tł. D. Gromska, Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: Arystoteles, *Etyka nikomachejska, Etyka wielka, Etyka eudemejska, O cnotach i wadach*, Warszawa 1996, s. 173.

²³ Przemoc uważana była za okoliczność zwiększającą wagę przestępstwa kradzieży, gdyż w przypadku jej zastosowania dodatkowo wykraczano przeciwko osobie. Por. Gaius, *Institutiones* 3, 209, ed. i tł. W. Rozwadowski, *Gai Institutiones = Instytucje Gaiusa*, Fontes Iuris Cognoscendi 1, Poznań 2003, s. 145: „Kto rabuje cudze rzeczy, odpowiada też za kradzież. Któż bowiem bardziej wbrew woli właściciela przywłaszcza sobie cudzą rzecz, aniżeli ten, kto porywa ją siłą? Słusznie zatem powiedziano, że jest on złodziejem zuchwałym. Ale pretor wprowadził z tytułu tego przestępstwa osobną skargę, którą określa się mianem skargi o mienie zabrane przemocą i opiewa ona w ciągu roku na poczworną wartość, a po roku na pojedynczą”. Warto zauważyć, że rozróżnienie to zostało utrzymane w teologii. Por. C. Spicq, *Saint Thomas d'Aquin: Les Péchés d'injustice*, Paris – Tournai – Rome 1934, s. 99-101 oraz 175-177; R.C. Trench. *Synonyms of the New Testament*, London 1894, s. 157.

²⁴ Por. J 10,8. Krytyka tekstu oraz bibliografia na ten temat: R. Schnackenburg, *The Gospel According to St. John*, t. 2, New York 1990, s. 281-282. Rozbójnicy, którzy nie wchodzą do owczarni przez bramę, lecz włamują się, są fałszywymi pretendentami do godności mesjańskiej, nawet o tendencjach rewolucyjnych (por. Dz 5,37; 21,38). Por. *Ewangelia według św. Jana, wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, tł. L. Stachowiak, Poznań – Warszawa 1975, s. 263. A. Paciorek natomiast uważa, że rozbójnikami są faryzeusze. Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych: Ewangelia według św. Jana*, tł. A. Paciorek, Lublin 2000, s. 134. Por. R. Bultmann, *Das Evangelium des Johannes*, Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament 2, Göttingen 1941, s. 283.

²⁵ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XVI 272 (9, 1), ed. R. Marcus – A. Wikgren, Josephus, *Jewish Antiquities*, t. 8: *Books 15-17*, LCL 410, Cambridge – London 1963, s. 318, tł. J. Radożycki, s. 727.

jącymi zabójstwa dokonane przez λησται są inskrypcje nagrobne dedykowane ofiarom napadów zbójceckich²⁶. Seneka mówi, że już samo uzbrojenie się i gotowość zabijania w celach grabieżczych świadczy o tym, że ktoś jest rozbójnikiem²⁷.

Z kolei Józef Flawiusz, w kontekście skomplikowanej sytuacji politycznej, religijnej i gospodarczej w Palestynie, wielokrotnie wspomina o morderstwach dokonywanych przez λησται. Według niego agresja λησται skierowana była przede wszystkim przeciwko kolaborującym z Rzymianami przywódcom duchowym²⁸ i politycznym²⁹. Mówi on też, że szarlatani (γόητες)³⁰ i rozbójnicy (ληστροικοί) grozili śmiercią tym, którzy pogodzili się z panowaniem Rzymian. Zapowiadali też, że siłą będą wyzwać tych, którzy chcą dobrowolnie znosić jarzmo niewoli³¹. Józef Flawiusz informuje, że λησται dopuszczali się też grabieży na zwykłej

²⁶ Zob. np. *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. 2: *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, ed. A. Hübner, Berolini 1869, s. 403, nr 2968: „[...] eques filius annorum XX a latronibus occisus”; s. 473, nr 3479: „[...] caeditur infesto concursu forte latronum”; J. Robert – L. Robert, *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 55 (1942) s. 357, nr 159: „Ἀλλά νιν ἸΑδης | σὸν λησταιῖς μάρψας αὐτὸς ἔχει σφάγιον”; R. Flacière – J. Robert – L. Robert, *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 52 (1939) s. 462, nr 92: „ἔμπορον ἐν λη(ι)στῶ[ν]”.

²⁷ Por. Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De beneficiis* 5, 14, 2, ed. J.W. Basore, Seneca, *On Benefits*, w: Seneca, *Moral Essays*, t. 3, LCL 310, Cambridge – London 1958, s. 328, tł. L. Joachimowicz, Seneka, *O dobrodziejstwach*, w: Lucjusz Anneusz Seneka, *Pisma filozoficzne*, t. 2, Warszawa 1965, s. 305: „W tym świetle mordercą jest ten, kto choć jeszcze swych rąk nie splamił mordem, jest już do niego przygotowany i uzbrojony, i ma wolę dokonać grabieży i mordu”.

²⁸ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 441 (17, 9), LCL 203, s. 494, tł. J. Radożycki, s. 192: „Nazajutrz został schwytany arcykapłan Ananiasz, ukrywający się koło kanału wodnego w pałacu królewskim, i wraz z bratem Ezechiaszem zamordowany przez rozbójników (ληστροῖν)”; Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 210 (9, 3), ed. L.H. Feldman, Josephus, *Jewish Antiquities*, t. 9: *Books 18-20*, LCL 433, Cambridge – London 1965, s. 500, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, cz. 2, Warszawa 2001, s. 877.

²⁹ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XVIII 7 (1, 1), LCL 433, s. 6-8, tł. J. Radożycki, s. 779: „Do tego jeszcze grasowały wielkie bandy zbójceckie (ληστροῖων τε μεγάλων) i mordowano najznakomitszych obywateli”.

³⁰ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 1, s. 475, s.v. γόης: „1. czarodziej, czarownik, czarnoksiężnik; 2. oszust, kuglarz”; *Greek-English Lexicon*, s. 356, s.v. γόης: „1. sorcerer, wizard; 2. juggler, cheat”.

³¹ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 264 (13, 6), LCL 203, s. 426, tł. J. Radożycki, s. 177.

ludności³². Jednak jego wypowiedzi na temat rozbójników należy traktować z wielką ostrożnością, gdyż jako pisarz nastawiony prorzymsko terminem λησται określał przede wszystkim powstańców żydowskich walczących z Rzymianami o wolność narodu³³.

Złodzieje i bandyci często są opisywani jako najodważniejsi (czy najzuchwalsi – τολμηρότατος)³⁴, najdzielniejsi (ἀνδρειότατος)³⁵, mocni (ισχύοντες)³⁶, biorący to, co chcą, pomimo drzwi, zamków i rygli³⁷. Ich przebiegłość oraz drapieżność i pazerności są tak wielkie, że zabierają więcej niż potrzebują, wszystko plądrują, a zamęt, który sieją, można porównać jedynie z wojną³⁸. Λησται przede wszystkim grasowali na drogach. Mobilność rozbójników jest ukazana w Syr 36,26-27, gdzie autor, wy-

³² Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 185-186 (8, 10), LCL 433, s. 488-490, tł. J. Radożycki, s. 875: „W czasie gdy Festus przybył do Judei, kraj trapiła plaga rozbójników (ληστών), którzy całe wsie puszczali z dymem i plądrowali. Najwięcej zaś rozpanoszyli się rozbójnicy (λησται) zwani sykarytami”; XX 256 (10, 11), LCL 433, s. 522-524, tł. J. Radożycki, s. 881: „[...] zrozpaczeni Żydzi, nie mogąc znieść grabieży dokonywanych przez rozbójników, zmuszeni byli wszyscy porzucić swoje siedziby i zbiec”.

³³ Por. W.R. Farmer, *Maccabees, Zealots and Josephus: An Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period*, New York 1956; *Eifer Gottes – Eifern für Gott: Radikalismus und Fanatismus in der biblischen Tradition und ihrer Auslegungsgeschichte*, red. J. Woyke – P. Conzen, *Biblisches-Theologische Studien* 181, Göttingen 2020.

³⁴ Por. Heliodorus, *Aethiopica* V 25, 1, ed. R.M. Rattenbury – T.W. Lumb, Héliodore, *Les Éthiopiennes*, Collection des Universités de France 24/2, Paris 1938, s. 70, tł. S. Dworacki, Heliodor, *Opowieść etiopska o Theagenesie i Charikleji*, Poznań 2000, s. 179: „Ale skoro jeden z odważniejszych piratów skoczył na statek i atakował każdego, kogo spotkał, pokazał, że bitwę rozstrzyga się mordem i śmiercią”.

³⁵ Por. Josephus Flavius, *Josephi vita* 77 (14), ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *The Life of Josephus*, w: Josephus, *The Life, Against Apion*, LCL 186, Cambridge – London 1961, s. 30, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Autobiografia*, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi, Autobiografia*, Warszawa 2010, s. 112, gdzie jest mowa o tym, że Józef Flawiusz, chcąc doprowadzić do uspokojenia sytuacji w Galilei, wezwał do Jerozolimy „najodważniejszych rozbójników (τῶν ληστών τοὺς ἀνδρειοτάτους)”.

³⁶ Por. *Epistula Jeremiae* 57 = Ba 6,57.

³⁷ Por. *Epistula Jeremiae* 17 = Ba 6,17.

³⁸ Por. *Epistula Jeremiae* 13 = Ba 6,13; Philo Alexandrinus, *Quod omnis Probus liber sit* 37, ed. F.H. Colson, Philo, *Every Good Man is Free*, w: Philo, t. 9, LCL 363, s. 32: „ἢ κατὰ ληστείας [...] ἢ κατὰ πόλεμον”; Dio Cassius, *Historia Romana* 55, 28, 3, ed. E. Cary, Dio Cassius, *Roman History*, t. 6, LCL 83, London – Cambridge 1955, s. 466 (tł. własne): „Izauryjczycy bowiem poprzez rozbójnictwo wywołali okropną wojnę”; Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 65 (4, 3), LCL 203, s. 346, tł. J. Radożycki, s. 157: „Taki los czekał ich dopiero później, lecz wówczas swoimi łupieskimi wypadami dawali się we znaki całej Judei”.

chwalając domową stabilizację życia, porównuje nieznanego mężczyznę do „podkasanego zbira (εὐζώνω ληστή)” przemieszczającego się „z miasta do miasta” (Syr 36,26)³⁹, „albo do kogoś, kto nie ma swego gniazda, lecz mieszka, gdzie noc go zastanie” (Syr 36,27). Z kontekstu wypowiedzi autora natchnionego wynika, że rozbójnik – jako osoba samotna – nie ma pozycji społecznej ani autorytetu moralnego należnego znanemu mężczyźnie. Szuka możliwości zatrzymania się u przypadkowo spotkanych ludzi, jednak nie zyskuje ich zaufania, gdyż są oni podejrzliwi wobec niego. Życiem (βίος) rozbójnika kierują różnego rodzaju nieokiełznane żądze, dlatego w *Gorgiaszu* Platona Sokrates żywot ten nazywa ληστοῦ βίος (‘życie złoczyńcy’)⁴⁰.

Λησταί wywodzili się głównie spośród zbiegłych niewolników, zubożałych chłopów oraz niezdiscyplinowanych żołnierzy⁴¹ i dezerterów. Tworzyli uzbrojoną bandę określaną greckim rzeczownikiem ληστήριον⁴² (niekiedy termin ten oznacza ich kryjówkę), co jest cechą charakterystycz-

³⁹ Wszystkie teksty Starego Testamentu w języku polskim podawane są według przekładu: *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, tł. R. Popowski, Warszawa 2013.

⁴⁰ Por. Plato, *Gorgias* 58 (507e), ed. W.R.M. Lamb, Plato, *Gorgias*, w: Plato, t. 5: *Lysis, Symposium, Gorgias*, LCL 166, London – Cambridge 1961, s. 468, tł. W. Witwicki, Platon, *Gorgiasz*, w: Platon, *Gorgiasz, Menon*, Kęty 2002, s. 100.

⁴¹ Por. przytaczany już papirus: p.hib. 2.198 = HGV P.Hib. 2 198 = Trismegistos 5183, linia 96; Philo Alexandrinus, *In Flaccum* 5, LCL 363, s. 306, ŻMT 65, s. 110: „[Flakkus] napominał wodzów, aby nie wstrzymywali żołnierzom żołdu, mogłoby to bowiem stać się impulsem do rabunków i rozbojów (ληστείας καὶ ἀρπαγῆς)”; Dio Cassius, *Historia Romana* 75, 2, 5, ed. E. Cary – H.B. Foster, Dio Cassius, *Roman History*, t. 9, LCL 177, Cambridge – London 1955, s. 164, tł. K. Biały, Kasjusz Dion, *Historia rzymska. Księgi seweriańskie (LXXIII-LXXX)*, Szczecińskie Studia nad Starożytnością IV, Szczecin 2017, s. 57: „Decyzją tą doprowadził jednak do deprawacji młodzieży italskiej, która teraz zwróciła się ku rozbojom (ληστείας) i gladiatorstwu”.

⁴² Por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, s. 31, s.v. ληστήριος II: „1. banda rozbójników; 2. statek korsarski; 3. rozboj”. Zob. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 160-161 (8, 5), LCL 433, s. 476, tł. J. Radożycki, s. 872: „W kraju znowu rozpanoszyli się rozbójnicy (ληστήριων) i zwodziciele, którzy bałamucili pospólstwo. Wielu z tych ostatnich oraz rozbójników, których codziennie chwymano, Feliks kazał stracić, a Eleazara, syna Dinajosa, który zebrał bandę złoczyńców (ληστών), udało mu się podstępnie pojmać żywcem”. Interesująca jest też dokumentacja papirusowa, zob. p.tebt. 3.2.920 = HGV P.Tebt. 3.2 920 = Trismegistos 7970 = berkeley.apis. 1196 = berkeley.apis. 1195, linia 23; p.hamb. 1.10 = HGV P.Hamb. 1 10 = Trismegistos 28691, linia 7; p.stras. 4.233 = HGV P.Strasb. 4 233 = Trismegistos 30456, linia 2; p.mil.vogl. 4.229 = HGV P.Mil. Vogl. 4 229 = Trismegistos 12417, linia 6.

ną rozbójnictwa⁴³. Z tego też względu w literaturze starożytnej rzeczownik ληστής najczęściej występuje w liczbie mnogiej – λησταιί. Ewangelista Łukasz wspomina taką bandę w przypowieści o dobrym Samarytaninie, mówiąc o człowieku wędrującym z Jerozolimy do Jerycha, który „wpadł w ręce zbójców. Ci nie tylko, że go okradli, lecz jeszcze rany mu zadali i zostawiwszy na pół umarłego, odeszli” (Łk 10,30)⁴⁴. Λησταιί działający na tych terenach ukrywali się w jaskiniach lub grotach (σπήλαιον lub ληστρικόν), których jest mnóstwo na wzgórzach Judei i które służyły też jako miejsce przechowywania łupów oraz jako schronienie⁴⁵. Józef Flawiusz ich siedziby opisuje w następujący sposób:

[λησταιί] mieszkali razem z bydłętami w podziemnych kryjówkach i jaskiniach. Mieli tam urządzone zbiorniki z wodą i zgromadzone zapasy żywności, które pozwalały im długo bronić się z ukrycia. Wejścia były tak wąskie, że tylko pojedynczo można było się do nich przecisnąć. Za to wewnątrz jaskinie były niezwykle przestronne i przysposobione według swoich rozmiarów⁴⁶.

⁴³ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 265 (13, 6), LCL 203, s. 426, tł. J. Radożycki, s. 177: „[Szarlatani i rozbójnicy] podzielili się na oddziały rozmieszczone po kraju, rabowali domy możniejszych obywateli, ich samych zabijali, a wsie palili, tak że skutki ich szaleństw odczuwała Judea jak długa i szeroka”.

⁴⁴ Rozbójnicy i piraci grabili mienie i porywali ludzi. Ze względu na to, że byli uzbrojeni i wyszkoleni w walce, uwolnienie pojmanych w niewolę było bardzo trudne i wymagało wielkiej odwagi. Por. L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*, t. 11, Paris 1960, s. 133n i 272n. J. Jeremias (*Jerusalem in the Time of Jesus. An Investigation into Economic and Social Conditions during the New Testament Period*, tł. F.H. – C.H. Cave, Philadelphia 1969, s. 32) zauważa, że częste nawiązania do rabusiów obecne w literaturze talmudycznej pozwalają sądzić, że bandyckie najazdy nie należały do rzadkości. Ówczesna ludność obawiała się rozbójników, których zuchwałość była tak wielka, że nawet w okolicach Jerozolimy przeprowadzali wyprawy łupieżcze. W związku z tym władze podejmowały działania zmierzające do likwidacji tego bezprawia.

⁴⁵ Józef Flawiusz informuje, że Herod wysłał wojsko przeciwko rozbójnikom ukrywającym się w górskich grotach w pobliżu Arbeli. Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XIV 415 (15, 4), ed. R. Marcus, t. 7: *Books 12-14*, LCL 365, Cambridge – London 1961, s. 664, tł. J. Radożycki, s. 651: „Z kolei stąd [Herod] wysłał przeciwko rozbójnikom kryjącym się w jaskiniach, oddział jeźdźców i trzy kohorty piechoty”; XIV 421 (15, 5), LCL 365, s. 668, tł. J. Radożycki, s. 652: „[Herodowi] pilno było do rozprawy z rozbójnikami gnieżdżącymi się w grotach”.

⁴⁶ Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XV 346-347 (10, 1), LCL 410, s. 166-168, tł. J. Radożycki, s. 692.

Chrystus nawiązał do kryjówek rozbójników, łącząc teksty zaczerpnięte z Iz 56,7 i Jr 7,11: „Napisane jest: «Mój dom ma być domem modlitwy, a wy czynicie z niego jaskinię zbójców»” (Mt 21,13; por. Mk 11,17; Łk 19,46). Rozbójnicy mieli też swoich przełożonych, którzy w źródłach różnie są określane. Spotyka się następujące określenia: ἀρχιληστής (‘herszt rozbójników/przywódca rozbójników’)⁴⁷, λήσταρχος (‘dowódca rozbójników’)⁴⁸, ἀνδρὸς ἄρχοντος ληστηρίου (‘przywódca bandy’)⁴⁹, ὁ προεστὼς τοῦ ληστηρίου (‘herszt bandy’)⁵⁰, πρῶτος τοῦ ληστρικοῦ (‘herszt bandy rozbójniczej’)⁵¹.

Jedną z najbardziej rozpoznawalnych grup żydowskiego ruchu niepodległościowego, działających w Judei w I wieku po Chrystusie, byli sykaryjczycy⁵² (nazywani też sykariuszami lub sykarytami)⁵³, którzy wspomniani są w Dz 21,38, a do działalności których szerzej nawiązuje Józef

⁴⁷ Josephus Flavius, *De bello Judaico* I 204 (10, 5), LCL 203, s. 94, tł. J. Radożycki, s. 82; II 56 (4, 1), LCL 203, s. 344, tł. J. Radożycki, s. 156; II 253 (13, 2), LCL 203, s. 422, tł. J. Radożycki, s. 176; II 275 (14, 1), LCL 203, s. 430, tł. J. Radożycki, s. 178; IV 135 (3, 3), LCL 210, s. 40, tł. J. Radożycki, s. 266; V 30 (1, 5), LCL 210, s. 208, tł. J. Radożycki, s. 309; Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 5 (1, 1), LCL 433, s. 392, tł. J. Radożycki, s. 858.

⁴⁸ Appianus Alexandrinus, *Historia Romana (Iberica)* 6, 68 (289), ed. H. White, Appian, *Roman History (The Wars in Spain)*, w: Appian’s *Roman History*, t. 1: *Books 1-8*, LCL 2, Cambridge – London 1958, s. 244, tł. L. Piotrowicz, Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, t. 1, Wrocław 2004, s. 127; 6, 68 (291), LCL 2, s. 244, tł. L. Piotrowicz, s. 128; 6, 77 (329), LCL 2, s. 258, tł. L. Piotrowicz, s. 135.

⁴⁹ Xenophon Ephesius, *Ephesiaca (De amoribus Anthiae et Abrocomae)* I 14, 7, ed. G. Dalmeyda, Xénophon d’Éphèse, *Les Éphésiaques ou Le roman d’Habrocomès et d’Anthia*, Collection des Universités de France 61, Paris 1926, s. 18, tł. L. Rychlewska, Ksenofont z Efezu, *Opowieści efeskie, czyli o miłości Habrokomesa i Antii*, Wrocław 2006, s. 30: „Nie poprowadzili jednak niewolników do samego miasta, ale do pobliskiej osady, do przywódcy bandy imieniem Apsyrtos”.

⁵⁰ Xenophon Ephesius, *Ephesiaca (De amoribus Anthiae et Abrocomae)* II 2, 1, ed. G. Dalmeyda, s. 22, tł. L. Rychlewska, s. 36.

⁵¹ Josephus Flavius, *Josephi vita* 21 (5), LCL 186, s. 10, tł. J. Radożycki, s. 105.

⁵² Por. C.K. Barrett (*The House of Prayer and the Den of Thieves*, w: *Jesus und Paulus. Festschrift für Werner Georg Kümmel zum 70. Geburtstag*, red. E.E. Ellis – E. Grässer, Göttingen 1975, s. 16) rozszerza kryteria określające przynależność do ruchu niepodległościowego, tłumacząc rzeczownik ληστής jako „nacjonalistyczny buntownik”.

⁵³ Sykaryjczycy najprawdopodobniej byli związani z zelotami. Przypuszczalnie mogli nawet stanowić grupę funkcjonującą w ramach ruchu zelotów. Cechą charakterystyczną członków tej grupy było noszenie przy sobie krótkiego sztyletu i podstępne atakowanie przeciwników. Por. W. Rakocy, *Sykaryjczycy*, EK XVIII 1273. Szerzej na temat sykaryjczyków, zob. M.A. Brighton, *The Sicarii in Josephus’s Judean War: Rhetorical*

Flawiusz⁵⁴, określając ich mianem rozbójników⁵⁵. Zostali oni nazwani sykariuszami z powodu noszenia przy sobie sztyletu (σῖκα lub σίκη)⁵⁶ ukrytego w fałdach szat⁵⁷, za pomocą którego z zaskoczenia atakowali swoich przeciwników⁵⁸. Józef Flawiusz, opisując metodę ich działania, mówi, że

mieszali się z tłumem, szczególnie w czasie świąt, i nosząc ukryte pod szatami małe sztylety, żgali nimi swoich przeciwników. Kiedy ci padali martwi, zabójcy przyłączali się do pomstującego tłumu i stając się w ten sposób wolnymi od podejrzeń, w ogóle nie dawali się wykryć. [...] tak szybko działali spiskowcy i tak świetnie potrafili się ukryć⁵⁹.

W przekazach źródłowych najczęściej podkreśla się ich okrucieństwo wobec przeciwników, którymi byli nie tylko Rzymianie, lecz także żydowscy kolaboranci oraz ci, którzy godzili się na rzymską okupację. Swymi działaniami usiłowali nakłonić lud do walki z Rzymianami⁶⁰.

Wydaje się, że w I wieku po Chrystusie rozbójnictwo osiągnęło rozmiary plagi na terenie Syro-Palestyny⁶¹. Pojawiło się również w tych rejonach,

Analysis and Historical Observations, Early Judaism and its Literature 27, Atlanta 2009 (bibliografia).

⁵⁴ Szerzej na ten temat, zob. Brighton, *The Sicarii in Josephus's Judean War*.

⁵⁵ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 210 (9, 3), LCL 433, s. 500, tł. J. Radożycki, s. 877: „Rozbójnicy bowiem starali się wszelkimi sposobami schwytać kogokolwiek z przyjaciół Ananiasza. Coraz to kogoś z nich porywali i tak długo nie wypuszczali, dopóki w zamian nie udało im się odzyskać pewnej liczby sykarytów”; Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 425 (17, 6), LCL 203, s. 490, tł. J. Radożycki, s. 193.

⁵⁶ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 4, s. 50, s.v. σίκη (σῖκα): „sztylet, nóż”.

⁵⁷ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 425 (17, 6), LCL 203, s. 490, tł. J. Radożycki, s. 193: „tak nazywali się rozbójnicy (τοὺς ληστὰς) noszący sztylet (ξίφη) pod fałdami szat”.

⁵⁸ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 254 (13, 3), LCL 203, s. 422, tł. J. Radożycki, s. 176: „pojawił się w Jerozolimie inny rodzaj rozbójników, zwanych sykariuszami, którzy mordowali ludzi w biały dzień i w samym sercu miasta”.

⁵⁹ Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 255 (13, 3), LCL 203, s. 422, tł. J. Radożycki, s. 176.

⁶⁰ Por. W. Rakocy, *Sykaryjczycy*, EK XVIII 1273.

⁶¹ Por. np. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 124 (6, 1), LCL 433, s. 454, tł. J. Radożycki, s. 868: „Od tego czasu w całej Judei zaroilo się od band rozbójniczych”; XV 346 (10, 1), LCL 410, s. 166, tł. J. Radożycki, s. 692: „Nielatwa była to rzecz ukrócić ich [rozbójników] działalność, ponieważ rabunek był ich rzemiosłem, w którego wyłączne żyli”; Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 235 (12, 4), LCL 203, s. 414, tł. J. Radożycki, s. 174: „Na czele ich grupy rozbójniczej (τοῦ ληστρικοῦ) i buntowniczej stanął niejaki

w których do tej pory nie było bandytów⁶², a także na morzu w tym regionie (piractwo)⁶³. Józef Flawiusz informuje, że rozbójnicy „budowali sobie sporą liczbę okrętów pirackich (πειρατικὰ σκάφη) i czynili wypadki rozbójnicze (ἐλήστευον) na szlaku morskim między Syrią i Fenicją a Egiptem, paraliżując zupełnie żeglugę morską w tej okolicy”⁶⁴. W Egipcie sytuacja również była dość poważna⁶⁵. Ksenofont z Efezu informuje, że rozbójnicy opanowali cały Egipt⁶⁶, żyjący nieco później Achilles Tatios⁶⁷ i Heliodor⁶⁸

Eleazar, syn Dinajosa, oraz Aleksander. Napadali oni na pograniczne ziemie toparchii Akrobatene, mordowali mieszkańców bez różnicy wieku, a wsie obracali w perzynę”; II 238 (12, 5), LCL 203, s. 416, tł. J. Radożycki, s. 174: „Wielu z nich [Żydów], zachęconych bezkarnością, weszło na drogę rozbójniczą (πρὸς ληστείαν). Toteż w całym kraju rozpanoszyły się grabieże i otwarte bunty wzniecane przez bardziej zuchwałe żywioły”. Józef Flawiusz, wyjaśniając przyczyny milczenia historyków na temat Żydów, wskazuje na kilka powodów, a jednym z nich jest spokojny, a nie wojowniczy tryb ich życia. Por. Josephus Flavius, *Contra Apionem* I 62, ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *Against Apion*, w: Josephus, *The Life, Against Apion*, LCL 186, s. 186, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi. Autobiografia*, Warszawa 2010, s. 40: „Ojcowie nasi nie uciekali się z chęci wzbogacenia się do działalności pirackiej (πρὸς ληστείας), jak niektórzy inni, ani do wojen, chociaż kraina ich miała dziesiątki tysięcy mężów, którym nie brak było odwagi”. Por. Strabo, *Geographica* XVI 2, 37, ed. H.L. Jones, *The Geography of Strabo*, t. 7: *Books 15-16*, LCL 241, Cambridge – London 1961, s. 284; Dio Cassius, *Historia Romana* 75, 2, 4, LCL 177, s. 198, tł. K. Biały, s. 75: „Pewien rabuś (τις ληστής) imieniem Klaudiusz, gorliwie poszukiwany z powodu spustoszenia Judei i Syrii, przybył wtedy do cesarza”.

⁶² Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* IV 406 (7, 2), LCL 210, s. 118, tł. J. Radożycki, s. 286: „Także w innych częściach Judei żywioły rozbójnicze (τὸ ληστρικόν), siedzące aż do owego czasu cicho, podniosły głowę”.

⁶³ W starożytności nie dokonywano rozróżnienia pomiędzy ληστής a πειρατής, rozróżnienie to pochodzi z czasów współczesnych. Por. C. Spicq, *Theological Lexicon of the New Testament*, t. 2, s. 393, n. 15, s.v. ληστής. Zob. P. Ducrey, *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique*, Paris 1968, s. 172n.

⁶⁴ Josephus Flavius, *De bello Judaico* III 416 (9, 2), LCL 203, s. 692, tł. J. Radożycki, s. 246.

⁶⁵ Wprawdzie stwierdzenie to zostało sformułowane na podstawie informacji przekazanych przez powieściopisarzy, jednak biorąc pod uwagę sytuację panującą w tym regionie i zgodność ich narracji z innymi źródłami, wydaje się, że są one wiarygodne.

⁶⁶ Por. Xenophon Ephesius, *Ephesiaca* V 4, 1, ed. G. Dalmeyda, s. 61, tł. L. Rychlewska, s. 99.

⁶⁷ Por. np. Achilles Tatius, *Leucippae et Clitophonis* 4, 14, 1-4, ed. S. Gaselee, Achilles Tatius, *Leucippe and Clitophon*, LCL 45, Cambridge – London 1969, s. 220; 8, 5, 1, LCL 45, s. 396-397.

⁶⁸ Por. Heliodorus, *Aethiopica* I 5, 2-3, ed. R.M. Rattenbury – T.W. Lumb, Héliodore, *Les Éthiopiennes*, t. 24/1, Paris 1935, s. 9, tł. S. Dworacki, s. 9: „Czym bowiem dla morza

natomiast wspominają egipskich rozbójników, których nazywano bukolakami (βουκόλοι)⁶⁹. Mieszkali oni w Delcie Nilu i trudnili się grabieżą statków zacumowanych przy brzegu. Przysparzali kłopotów lokalnym rządcom, którzy narzekali na rozbójnictwo. Dlatego na terenie Egiptu oficerom straży zwanym ληστοπιασται⁷⁰ przydzielono obowiązki związane z wypełnieniem rozbójnictwa, a od obywateli oczekiwano współpracy przy tych działaniach⁷¹. W Azji Mniejszej (zwłaszcza w Cylicji) rozbójnictwo nie zostało nigdy wyeliminowane, ponieważ sprzyjały mu jej górskie tereny⁷² oraz linia brzegowa dająca szerokie możliwości wyboru miejsc odpowiednich dla rozbójnictwa morskiego⁷³. Nawiązując do aktywności piratów, Seneka pisał, że niektórzy „nie wpadli w ręce korsarzy” tylko dlatego, „że

są brzegi, tym dla jeziora bagna. W nich właśnie mają swe siedziby ci Egipcjanie, którzy trudnią się rozbojem. Jeden mieszka w chacie, zbudowanej na skrawku ziemi, który tu i ówdzie wystaje z wody, inny na łodzi, która jest dla niego zarówno środkiem transportu, jak i mieszkaniem”.

⁶⁹ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 1, s. 437, s.v. βουκόλος: „wolarz; pasterz w ogóle”.

⁷⁰ Por. *Greek-English Lexicon*, s. 1046, s.v. ληστοπιαστής: „thief-calchers, a branch of the local police in Egypt”. Potwierdzeni np. w dokumentacji papirusowej: p.petaus. 34 = HGV P.Petaus 34 = Trismegistos 8852 = michigan.apis. 2984 (linia 2); o.mich. 1.102 = HGV O.Mich. 1 102 = Trismegistos 41867 = michigan.apis. 271 (linia 10 i 12).

⁷¹ Na temat zakresu obowiązków prefekta w Egipcie, zob. P. Jouguet, *La vie municipale dans l’Égypte romaine*, Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome 104, Paris 1968, s. 264n.

⁷² Por. Strabo, *Geographica* 12, 7, 2, ed. H.L. Jones, *The Geography of Strabo*, t. 5: *Books 10-12*, LCL 211, Cambridge – London 1944, s. 480; Plutarchus, *Vitae parallelae: Cicero* 36, 4, ed. B. Perrin, Plutarch, *Cicero*, w: Plutarch, *Lives*, t. 7, LCL 99, Cambridge – London 1958, s. 174, tł. M. Brożek, Plutarch, *Cyceron*, w: Plutarch, *Cztery żywoty: Lizander, Sulla, Demostenes, Cyceron*, Warszawa 2003, s. 168: „[Cyceron] zmusił mianowicie do ucieczki bandy rozbójników, mieszkające w okolicy góry Amanus [w Cylicji]”; Dio Cassius, *Historia Romana* 55, 28, 3, LCL 83, s. 466; Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica* 3, 23, 9-11, *ŻMT* 70, s. 179.

⁷³ Por. Philo Alexandrinus, *Quod omnis probus liber sit* 121 (18), LCL 363, s. 78; Plutarchus, *Vitae parallelae: Caesar* 2, ed. B. Perrin, Plutarch, *Caesar*, LCL 99, s. 444-446, tł. M. Brożek, Plutarch z Cheronei, *Gajusz Juliusz Cezar*, w: Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów (z żywotów równoległych)*, s. 542-543. Zob. G. Biraghi, *La pirateria greca in Tucidide*, „Acme” 5 (1952) s. 471-478; L. Casson, *The Ancient Mariners*, New York 1959, s. 201-205. Senat i cesarze organizowali ekspedycje przeciw piratom, a w 67 roku przed Chrystusem nawet prowadzili z nimi regularną wojnę pod wodzą Pompejusza. Por. M.P. Charlesworth, *Trade-Routes and Commence of the Roman Empire*, Chicago 1974, s. 77n.

rozbił się okręt⁷⁴. Sytuacja wyglądała podobnie w Italii⁷⁵, na Sardynii⁷⁶ i w Hiszpanii⁷⁷, gdzie Rzymianie walczyli z przywódcami band rozbójników, dlatego – jak informuje Dio Kasjusz – cesarz August wyznaczył nagrodę w wysokości 250 000 drachm za głowę rabusia Korokotty grasującego w Hiszpanii (ληστήν ἐν Ἰβηρίᾳ ἀκμάσαντα)⁷⁸.

W tym kontekście łatwiej można zrozumieć, dlaczego np. w antycznych romansach rozbójnicy nieustannie krzyżują plany głównych bohaterów i utrudniają im podróże⁷⁹. Przez przekazywanie tego typu treści wszy-

⁷⁴ Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De beneficiis* 6, 9, 2, LCL 310, s. 382, tł. L. Joachimowicz, s. 345.

⁷⁵ Por. Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De ira* 16, 1, ed. J.W. Basore, Seneca, *To Novatus on Anger*, w: Seneca, *Moral Essays*, LCL 214, London – Cambridge 1958, s. 144, tł. L. Joachimowicz, Lucjusz Anneusz Seneka, *O gniewie*, w: Lucjusz Anneusz Seneka, *Dialogi*, Warszawa 1989, s. 199-200; Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De beneficiis* 1, 10, 5, LCL 310, s. 32-34, tł. L. Joachimowicz, s. 92; 2, 18, 6, LCL 310, s. 88, tł. L. Joachimowicz, s. 131; Gaius Suetonius Tranquillus, *De vita Caesarum* 3: *Tiberius* 37, 1, ed. J.C. Rolfe, Suetonius, *The Lives of the Caesars*, t. 1: *Books 1-4*, LCL 31, London – Cambridge 1960, s. 346, tł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, t. 1, Arcydzieła Kultury Antycznej, Wrocław 2004, s. 239: „[Tyberiusz] szczególnie zatroszczył się o zapewnienie bezpieczeństwa od napaści po drogach, od bandytyzmu i swawoli zamieszek”.

⁷⁶ Por. Dio Cassius, *Historia Romana* 55, 28, 1, LCL 83, s. 466, tł. własne: „Rozbójnicy organizowali tak częste najazdy, że przez trzy lata Sardynia, zamiast być rządzona przez namiestnika, została oddana żołnierzom i dowódcom wojskowym wziętym z szeregów ekwitów”; Marcus Terentius Varro, *Rerum rusticarum libri* I 16, 2, ed. W.D. Hooper – H.B. Ash, Marcus Terentius Varro, *On Agriculture*, w: Marcus Porcius Cato, *On Agriculture*. Marcus Terentius Varro, *On Agriculture*, LCL 283, Cambridge – London 1935, s. 220, tł. I. Mikołajczyk, Marek Terencjusz Warron, *O gospodarstwie rolnym*, Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej 27, Wrocław 1991, s. 22: „Jest przecież wiele wspaniałych ziem, których uprawę uniemożliwia rozbój sąsiadów, na przykład na Sardynii w niektórych miejscach w pobliżu Oelies [prawdopodobnie chodzi o miasto Uselis (O[us]elim), leżące w zachodniej części Sardynii] i w Hiszpanii w pobliżu Luzytanii”.

⁷⁷ Por. Appianus Alexandrinus, *Historia Romana (Iberica)* 6, 68 (288-292), LCL 2, s. 244-246, tł. L. Piotrowicz, s. 127-128; 77 (327-331), ed. LCL 2, s. 258, tł. L. Piotrowicz, s. 134-135.

⁷⁸ Por. Dio Cassius, *Historia Romana* 56, 43, 3, ed. E. Cary, Dio Cassius, *Roman History*, t. 7: *Books 56-60*, LCL 175, Cambridge – London 1955, s. 100.

⁷⁹ Odniesienia do takich sytuacji obecne są w nieco późniejszych *Opowieściach efeskich* Ksenofonta z Efezu, *Przygodach Leukippy i Kleitofonta* Achillesa Tatiosa czy *Opowieści etiopskiej* Heliodora. Dla późniejszego okresu, zob. D. Gorce, *Les voyages, l'hospitalité et le port des lettres dans le monde chrétien des IVe et Ve siècles*, Paris 1925, s. 85n.

scy pisarze zdają się wskazywać na realne zagrożenia, jakie rozbójnicy stanowią dla osób opuszczających swe domy⁸⁰, a zwłaszcza dla podróżujących⁸¹, którzy – słysząc o grasujących rozbójnikach – unikali samotnego podróżowania⁸², a nawet zabierali ze sobą broń⁸³. Z przytoczonych przekazów historycznych wynika, że w I wieku po Chrystusie jakakolwiek większa podróż była niebezpieczną wyprawą. Nie można zatem traktować jako retoryki wypowiedzi św. Pawła, gdy odnosząc się do swojej aktywności apostołskiej, mówi o tym, że „często [był] w podróżach, w niebezpieczeństwach na rzekach, w niebezpieczeństwach od zbójców (κινδύους

⁸⁰ Por. Plutarchus, *Moralia*, *De superstitione* 3 (165D), ed. F.C. Babbitt, Plutarch, *Superstition*, w: Plutarch, *Moralia*, t. 2, LCL 222, Cambridge – London 1962, s. 458, tł. Z. Abramowiczówna, Plutarch, *O zabobonności*, w: Plutarch, *Moralia (Wybór)*, Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa 1977, s. 112: „[...] zbójców [nie boi się] ten, kto siedzi w domu”.

⁸¹ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 228 (12, 2), LCL 203, s. 412, tł. J. Radożycki, s. 173: „Na publicznej drodze wiodącej do Baithoron banda rozbójników napadła na niewolnika Cezara, niejakiego Stefanusa, i zrabowała wieziony przezeń bagaż”. Juwenal w sposób humorystyczny pisze, że ludziom ubogim nie przeszkadzało grasowanie rozbójników, gdyż „podróżny zaśpiewa przy bandycie (*coram latrone*), gdy ma worek próżny” (Juvenalis, *Satirae* 10, 22, ed. S.M. Braund: *The Satires of Juvenal*, w: *Juvenal and Persius*, LCL 91, Cambridge – London 1961, s. 194, tł. J. Sękowski, Juwenalis, *Satyra X*, w: *Trzej satyrycy rzymscy: Horacy, Persjusz, Juwenalis*, Warszawa 1958, s. 180).

⁸² Por. Epictetus, *Dissertationes ab Arriano digestae* III 13, 3, ed. W.A. Oldfather, Epictetus, *Discourses*, w: Epictetus, *The Discourses as Reported by Arrian, The Manual, and Fragments*, LCL 218, Cambridge – London 1959, s. 88, tł. L. Joachimowicz, Epiktet, *Diatryby*, w: Epiktet, *Diatryby. Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, Warszawa 1961, s. 252: „I z tego powodu czujemy się wtedy przede wszystkim naprawdę samotni, kiedy w czasie podróży wpadniemy w ręce zbójców”; IV 1, 91-95, LCL 218, s. 274-276, tł. L. Joachimowicz, s. 350-351: „[91] W podobny sposób postępują również przezorniejsi spośród podróżujących: usłyszeli oni pogłoski, że na drodze czyhają zbójcy, no to i nikt w pojedynkę nie waży się puszczać tą drogą dalej [...]. [92] Myśli on sobie: «Mrowie tutaj tyranów i rozbójników [...]. [93] Gdzie więc w ucieczce znaleźć schronienie? Jakże się tutaj gdzieś przemknąć bokiem, by nie paść łupem rozboju? [...] [94] A co, jeśli tenże towarzysz podróży sam na mnie się rzuci i dokona grabieży? [95] Co więc mam czynić? Najlepiej zostanę przyjacielem cesarza. [...] Ale żeby nim zostać, ileż to ja się wpierwej muszę nacierpieć, ileż natrudzić, jakże to często i przez iluż to zbójów muszę ja wpierwej złupiony zostać!”.

⁸³ Józef Flawiusz informuje, że esseńscy podróżowali uzbrojeni, aby być w stanie obronić się przed niespodziewanym atakiem. Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 125 (8, 4), LCL 203, s. 370, tł. J. Radożycki, s. 163: „Dlatego też udając się w podróż w ogóle niczego z sobą nie zabierają oprócz oręża”.

ληστῶν)” (2Kor 11,26), gdyż zagrożenia te powinny być rozumiane w świetle odniesień podanych powyżej.

Oczywiście pladze rozbójnictwa⁸⁴ przeciwstawiali się nie tylko zaatakowani przez zbójców i piratów (prawo pozwalało na bezkarne zabicie bandyty lub złodzieja schwytanego na gorącym uczynku)⁸⁵, ale przede wszystkim władze państwowe poprzez organizowanie specjalnych ekspedycji oraz wytaczanie bandytom i ich współnikom procesów karnych⁸⁶. W Judei działania skierowane przeciwko rabusiom podejmowano z rozkazu cesarza⁸⁷, prokuratorów (Kuman⁸⁸ i Feliks⁸⁹) oraz Heroda⁹⁰. W tym kontekście łatwiej jest zrozumieć, dlaczego taką obrazą dla Chrystusa było aresztowanie Go jak

⁸⁴ Por. Strabo, *Geographica* III 2, 5, ed. H.L. Jones, *The Geography of Strabo*, t. 2: *Books 3-5*, LCL 50, Cambridge – London 1960, s. 30-32; XI 1, 6, LCL 211, s. 186-188; XI 2, 12, LCL 211, s. 202; XI 7, 1, LCL 211, s. 248-250; XI 12, 4, LCL 211, s. 298; XI 13, 3, LCL 211, s. 304; XI 13, 6, LCL 211, s. 306-308.

⁸⁵ Już od czasów Drakona prawa na to zezwalały.

⁸⁶ Por. *Pauli Sententiae* 5, 3, 4, ed. C. Giraud, w: *Novum enchiridion iuris romani: in quo continentur legum antiquarum, imprimis XII tabularum, necnon edicti praetorii, quae supersunt, Pauli Sententiae, Ulpiani fragmenta varia, Gaii et Justiniani Institutiones*, Parisiis 1873, s. 91; *Digesta Iustiniani* 1, 18, 13 pr. [Ulpianus], *Digesta Justyniańskie*, t. 1, red. T. Palmirski, Kraków 2013, s. 234-235: „Dobremu i odpowiedzialnemu namiestnikowi wypada dbać o to, by prowincja, którą rządzi, była <miejscem> spokojnym i wolnym od wszelkich zamieszek. Osiągnie to bez trudności, jeśli będzie starannie działał w tym kierunku, żeby tropiąc złoczyńców, oczyścił z nich prowincję. <Mianowicie> powinien <on> chwycić świętokradców (*sacrilegos*), rozbójników (*latrones*), porywaczy (*plagiarios*) oraz złodziei (*fures*), a następnie osądzić ich stosownie do popełnionych przez nich czynów. <Winien również> karać tych, którzy im pomagali, bo bez ich pomocy rozbójnik (*latro*) nie może się zbyt długo ukrywać”. Zob. M.M. Hengel, *The Zealots: Investigations Into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I until 70 A.D.*, tł. D. Smith, Edinburgh 1989, s. 30-31.

⁸⁷ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* I 398 (20, 4), LCL 203, s. 186, tł. J. Radożycki, s. 108: „[Cesarz], dowiedziawszy się o tym [o rozbójnikach działających w Trachonie], wydał rozkaz wytepienia band rozbójniczych”; Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XV 344-348 (10, 1), LCL 410, s. 166, tł. J. Radożycki, s. 692.

⁸⁸ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 121-124 (6, 1), LCL 433, s. 452-5454, tł. J. Radożycki, s. 868.

⁸⁹ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 253 (13, 2), LCL 203, s. 422, tł. J. Radożycki, s. 176.

⁹⁰ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 56 (4, 1), LCL 203, s. 344, tł. J. Radożycki, s. 156; Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XIV 159 (9, 2), LCL 365, s. 532, tł. J. Radożycki, s. 629; XVI 281-285 (9, 1), LCL 410, s. 322, tł. J. Radożycki, s. 727-728; XVII 23-28 (2, 1-2), LCL 410, s. 382-386, tł. J. Radożycki, s. 744-745; XVII 271 (10, 5), LCL 410, s. 498, tł. J. Radożycki, s. 765). Por. też: Dio Cassius, *Historia*

pospolitego przestępcy: „Wyszlście z mieczami i kijami, jak na zbójcę, żeby Mnie pochwyć” (Mk 14,48; por. Mt 26,55; Łk 22,52)⁹¹.

W Rzymie republikańskim przeciwko rozbójnikom skierowana była ustawa dyktatora Lucjusza Korneliusza Sulli ogłoszona w roku 81 przed Chrystusem: *lex Cornelia de sicariis et veneficiis*⁹². W późniejszym okresie rozbójników skazywano na śmierć przez pożarcie przez dzikie zwierzęta lub ukrzyżowanie⁹³. Józef Flawiusz zaświadcza, że w Judei w I wieku rzymski prokurator Festus każdego dnia skazywał na śmierć wielu λησται⁹⁴, a wśród nich byli też przywódcy band zbójceckich, tacy jak Tolomajos (Tolomeusz)⁹⁵ i Manaemos⁹⁶. Przypuszczalnie dlatego dwaj

Romana 54, 12, 1, LCL 83, s. 312, gdzie jest mowa o tym, że niektórzy dowódcy świętowali triumfy, kiedy udało im się schwytać rozbójników.

⁹¹ Por. P. Winter, *On the Trial of Jesus*, *Studia Judaica Forschungen zur Wissenschaft des Judentums* 1, Berlin 1961, s. 44-50 i 171-174.

⁹² *Lex Cornelia de sicariis* oceniana jest jako najważniejsza z ustaw Sulli. Por. K. Amielińczyk, *Twórcza interpretacja legis Corneliae de sicariis et veneficis przez Hadriana i jursprudence cesarską*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 7 (2007) s. 24. Pierwotnym celem ustawy było zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Ustawa wymierzona była głównie przeciwko skrytobójczym działaniom zawodowych bandytów stanowiących zagrożenie dla ładu społecznego republiki. Szerzej, zob. K. Amielińczyk, *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011.

⁹³ Por. *Pauli Sententiae* 5, 23, 1, ed. C. Giraud, s. 102, tł. P. Kubiak, w: P. Kubiak, *Szkice z zakresu rzymskiego prawa karnego – skazanie do szkoły gladiatorów (damnatio in ludum)*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 85 (2012) s. 100: „Uznano, iż za wszystkie te przestępstwa należy wymierzyć *honestiores* karę śmierci, a *humiliores* – karę ukrzyżowania lub rzucenia dzikim zwierzętom”. Z tego też względu rozbójnik Feliks Bulla został skazany na rzucenie na pożarcie dzikim zwierzętom. Por. Dio Cassius, *Historia Romana* 77, 10, 7, LCL 177, s. 260. Callistratus zaleca, aby *famosi latrones* byli skazywani na ukrzyżowanie. Por. *Digesta Iustiniani* 48, 19, 28, 15 [Callistratus], *Digesta Justyniańskie*, t. 7/2, red. T. Palmirski, Kraków 2017, s. 142-143; Petronius, *Satyricon* 111, 5, ed. M. Heseltine, Petronius, *Satyricon*, w: Petronius, *Satyricon*, Seneca, *Apocolocyntosis*, LCL 15, Cambridge – London 1961, s. 230, tł. L. Wysocki, Petroniusz Arbitr, *Satyrikon*, Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej 17, Kraków 2011, s. 135: „Tymczasem zdarzyło się, iż wyrokiem zarządcy prowincji efeskiej grupa zatrzymanych rozbójników została skazana na śmierć. Ukrzyżowano ich niedaleko owego grobowca, w którym nieszczęsna wdowa opłakiwała swego małżonka”.

⁹⁴ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 161 (8, 5), LCL 433, s. 476, tł. J. Radożycki, s. 872; XX 168 (8, 6), LCL 433, s. 478, tł. J. Radożycki, s. 873.

⁹⁵ Por. Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* XX 5 (1, 1), LCL 433, s. 392, tł. J. Radożycki, s. 858.

⁹⁶ Por. Josephus Flavius, *Josephi vita* 21 (5), LCL 186, s. 10, tł. J. Radożycki, s. 105.

λησται̑ zostali ukrzyżowani na Kalwarii razem z Jezusem (Mt 27,38.44; Mk 15,27; Łk 23,39-41)⁹⁷. Należy zauważyć, że określenie pojawiające się w przekazach ewangelistów „z nim (σὺν αὐτῷ)” (Mt 27,38.44; Mk 15,27) podkreśla, jak wielką hańbą było takie potraktowanie Jezusa i sugeruje, że również Piłat chciał okazać swoją pogardę dla żydowskiego Mesjasza rewolucjonisty, który został ukrzyżowany razem z bandytami i jest ich królem, gdyż z perspektywy Rzymian wszyscy Żydzi byli postrzegani jako buntownicy i bandyci⁹⁸.

Z przedstawionych powyżej analiz wynika, że na przełomie er zjawisko bandytyzmu było wszechobecne. Dotykało ono wszystkich ludzi, bez wyjątku, jednak najbardziej byli nim zagrożeni podróżujący. W związku z taką sytuacją władze państwowe podejmowały różnorodne działania zmierzające do wyeliminowania procederu rozbójnictwa z życia społecznego. Jednak z analizowanych źródeł wynika, że pomimo surowych i okrutnych kar (krzyżowanie, rzucanie na pożarcie dzikim zwierzętom) nakładanych na rozbójników i ich współpracowników działania te nie przynosiły oczekiwanych efektów.

λησται̑ in Light of Literary Sources at the Turn of the Eras (1st Century BC and 1st Century AD)

(summary)

The article presents a semantic field and variation of the meaning of the noun ληστής in Greek literature of the 1st century BC and 1st century AD. Texts of pagan and Jewish authors', as well the New Testament fragments where the word ληστής appears were analyzed. The analyzes show that in the ancient Greek literature the noun ληστής originally had a negative and positive meaning, as well, describing not only a robber who takes others property by force but also a warrior (or paid warrior), who as a result of a fight with an enemy gets a war loot that was owed to him. Although later, especially in the literature analyzed in the article – the main role had negative denotations. Greek authors of the turn of the eras used the noun ληστής to describe all types of evildoers. Above all that term was used in reference to bandits and robbers, especially acting in packs and attacking travelers

⁹⁷ W pismach rabinicznych ukrzyżowanie jest zawsze wspomiane w kontekście rozboju (ληστεία). Por. E. Bammel, *Crucifixion as a Punishment in Palestine*, w: *The Trial of Jesus: Cambridge Studies in Honour of C. F. D. Moule*, ed. E. Bammel, *Studies in Biblical Theology, Second Series* 13, London 1970, s. 162-165. W Palestynie zwyczaj krzyżowania sięga II wieku przed Chrystusem. Por. E. Stauffer, *Jerusalem und Rom im Zeitalter Jesu Christi*, Berne 1957, s. 123-127.

⁹⁸ Por. komentarz A. Schlattera (*Der Evangelist Matthäus. Seine Sprache, sein Ziel, seine Selbständigkeit. Ein Kommentar zum ersten Evangelium*, Stuttgart 1963, s. 781).

and villages to steal or commit a murder. The word is used for describing rebels, trouble-makers, and ‘revolutionaries’ acting against the authorities, which is especially visible in Joseph Flavius’ texts.

Keywords: ancient history; social history; turn of the eras; ληστής; λησταί; robbery; banditry; plunder; theft

Λησταί w świetle źródeł literackich przełomu er (I wiek przed Chrystusem i I wiek po Chrystusie)

(streszczenie)

W tym artykule ukazano zakres semantyczny i odcienie znaczeniowe rzeczownika ληστής w greckiej literaturze powstałej w I wieku przed Chrystusem i I wieku po Chrystusie, co pozwoliło na dogłębne przedstawienie zjawiska bandytyzmu w tym okresie. W opracowaniu poddano analizie zarówno pisma autorów pogańskich, jak i żydowskich oraz teksty nowotestamentalne, w których pojawia się słowo ληστής. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w starożytnej literaturze greckiej pierwotnie rzeczownik ληστής przybierał zarówno negatywne odcienie znaczeniowe, jak i pozytywne, gdyż określał nie tylko rozbójnika, który siłą zagrabiał cudzą własność, lecz także wojownika (lub najemnika), który w wyniku walki z wrogiem zdobywał łup wojenny, co było jego prawem. Jednak w późniejszym czasie – zwłaszcza w literaturze analizowanej w niniejszym opracowaniu – na pierwszy plan wysuwają się denotacje *sensu malo*. Autorzy greccy przełomu er posługują się rzeczownikiem ληστής na określenie wszelkiego rodzaju złoczyńców. Przede wszystkim termin ten odnosi się do bandytów i rozbójników, zwłaszcza działających w zorganizowanych bandach i napadających na podróżnych oraz na ludzkie osiedla w celu dokonania grabieży mienia, a nawet dokonania zabójstw. Określają nim też buntowników, wyrotowców i „rewolucjonistów” występujących przeciw zwierzchniej władzy, co szczególnie widoczne jest w pismach Józefa Flawiusza.

Słowa kluczowe: historia starożytna; historia społeczna; przełom er; ληστής; λησταί; rozbójnictwo; bandytyzm; grabież; kradzież

Bibliografia

Źródła

- Appianus Alexandrinus, *Historia Romana (Iberica)*, ed. H. White, Appian, *Roman History (The Wars in Spain)*, w: Appian’s *Roman History*, t. 1: *Books 1-8*, LCL 2, Cambridge – London 1958, tł. L. Piotrowicz, Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, t. 1, Wrocław 2004.
- Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, ed. H. Rackham, Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, LCL 73, Cambridge – London 1962, tł. D. Gromska, Arystoteles, *Etyka nikoma-*

- chejska*, w: Arystoteles, *Etyka nikomachejska, Etyka wielka, Etyka eudemejska, O notach i wadach*, Warszawa 1996, s. 77-300.
- Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. 2: *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, ed. A. Hübner, Berolini 1869.
- Digesta Iustiniani*, w: *Digesta Justyniańskie*, red. T. Palmirski, t. 1-7/2, Kraków 2013-2017.
- Dio Cassius, *Historia Romana*, ed. E. Cary – H.B. Foster, Dio Cassius, *Roman History*, t. 1-9, LCL 32, 37, 53, 66, 82-83, 175-177, Cambridge – London 1914-1955, tł. K. Biały, Kasjusz Dion, *Historia rzymska. Księgi seweriańskie (LXXIII-LXXX)*, Szczecińskie Studia nad Starożytnością IV, Szczecin 2017.
- Epictetus, *Dissertationes ab Arriano digestae*, ed. W.A. Oldfather, Epictetus, *Discourses*, w: Epictetus, *The Discourses as Reported by Arrian, The Manual, and Fragments*, LCL 218, Cambridge – London 1959, tł. L. Joachimowicz, Epiktet, *Diatryby*, w: Epiktet, *Diatryby. Encheiridion z dodaniem Fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, Warszawa 1961, s. 3-431.
- Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, opr. H. Pietras, tł. A. Caba, *ŻMT* 70, Kraków 2013.
- Ewangelia według św. Jana, wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, tł. L. Stachowiak, Poznań – Warszawa 1975.
- Gaius, *Institutiones*, ed. i tł. W. Rozwadowski, *Gai Institutiones = Instytucje Gaiusa*, Fontes Iuris Cognoscendi 1, Poznań 2003.
- Heliodorus, *Aethiopica*, ed. R.M. Rattenbury – T.W. Lumb, Héliodore, *Les Éthiopiennes*, Collection des Universités de France 24/1-2, Paris 1935-1938, tł. S. Dworacki, Heliodor, *Opowieść etiopska o Theagenesie i Chariklej*, Poznań 2000.
- Homerus, *Odyssea*, ed. A.T. Murra, Homer, *Odyssey*, LCL 104-105, Cambridge – London 1960, tł. R.R. Chodkowski, Homer, *Odyseja*, TN KUL Źródła i monografie 500, Lublin 2020.
- Horatius, *Epistulae*, ed. i tł. J. Sękowski, Horacy, *Listy*, w: Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, red. O. Jurewicz, t. 2: *Gawędy, Listy, Sztuka poetycka*, Wrocław 1988, s. 248-417.
- Iuvenalis, *Satirae*, ed. S.M. Braund, *The Satires of Juvenal*, w: *Juvenal and Persius*, LCL 91, Cambridge – London 1961, s. 2-306, tł. J. Sękowski, Juwenalis, *Satyry*, w: *Trzej satyrycy rzymscy: Horacy, Persjusz, Juwenalis*, Warszawa 1958, s. 115-219.
- Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae*, ed. H.S.J. Thackeray – R. Marcus – A. Wikgren – L.H. Feldman, Josephus, *Jewish antiquities*, LCL 242, 281, 326, 365, 410, 433, London – Cambridge 1957-1965, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, cz. 1-2, Warszawa 2001.
- Josephus Flavius, *Contra Apionem*, ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *Against Apion*, w: Josephus, *The Life, Against Apion*, LCL 186, s. 162-410, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi. Autobiografia*, Warszawa 2010, s. 33-100.

- Josephus Flavius, *De bello Judaico*, ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *The Jewish War*, LCL 203 (*Books I-III*), LCL 210 (*Books IV-VII*), London – Cambridge 1956-1961, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*, Warszawa 2016.
- Josephus Flavius, *Josephi vita*, ed. H.S.J. Thackeray, Josephus, *The Life of Josephus*, w: Josephus, *The Life, Against Apion*, LCL 186, Cambridge – London 1961, s. 2-158, tł. J. Radożycki, Józef Flawiusz, *Autobiografia*, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi, Autobiografia*, Warszawa 2010, s. 103-153.
- Pauli Sententiae*, ed. C. Giraud, w: *Novum enchiridion iuris romani: in quo continentur legum antiquarum, imprimis XII tabularum, necnon edicti praetorii, quae supersunt, Pauli Sententiae, Ulpiani fragmenta varia, Gaii et Justiniani Institutiones*, Parisiis 1873, s. 50-108.
- Petronius, *Satyricon*, ed. M. Heseltine, Petronius, *Satyricon*, w: Petronius, *Satyricon*, Seneca, *Apocolocyntosis*, LCL 15, Cambridge – London 1961, s. 1-320, tł. L. Wysocki, Petroniusz Arbiter, *Satyrikon*, Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej 17, Kraków 2011.
- Philo Alexandrinus, *In Flaccum*, ed. F.H. Colson, Philo, *Flaccus*, w: Philo, t. 9, LCL 363, Cambridge – London 1960, s. 302-402, tł. E. Osek, Filon z Aleksandrii, *Flakus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, ŻMT 65, Kraków 2012.
- Philo Alexandrinus, *Quod omnis Probus liber sit*, ed. F.H. Colson, Philo, *Every Good Man is Free*, w: Philo, t. 9, LCL 363, Cambridge – London 1960, s. 10-100.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, tł. A. Paciorek, Lublin 2000.
- Plato, *Gorgias*, ed. W.R.M. Lamb, Plato, *Gorgias*, w: Plato, t. 5: *Lysis, Symposium, Gorgias*, LCL 166, London – Cambridge 1961, s. 258-532, tł. W. Witwicki, Platon, *Gorgiasz*, w: Platon, *Gorgiasz, Menon*, Kęty 2002, s. 12-124.
- Plato, *Respublica*, ed. P. Shorey, Plato, *The Republic*, LCL 237, London – Cambridge 1953, tł. W. Witwicki, Platon, *Państwo*, Kraków 2020.
- Plutarchus, *Moralia, De superstitione*, ed. F.C. Babbitt, Plutarch, *Superstition*, w: Plutarch, *Moralia*, t. 2, LCL 222, Cambridge – London 1962, s. 454-494, tł. Z. Abramowiczówna, Plutarch, *O zabobonności*, w: Plutarch, *Moralia (Wybór)*, Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa 1977, s. 110-128.
- Plutarchus, *Vitae parallelae*, ed. B. Perrin, Plutarch, *Lives*, t. 7, LCL 99, t. 10, LCL 102, Cambridge – London 1958-1959, tł. M. Brożek, Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów (z żywotów równoległych)*, Biblioteka Narodowa 2/3, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, tł. M. Brożek, Plutarch, *Cztery żywoty: Lizander, Sulla, Demostenes, Cyceon*, Warszawa 2003.
- Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De beneficiis*, ed. J.W. Basore, Seneca, *On Benefits*, w: Seneca, *Moral Essays*, t. 3, LCL 310, Cambridge – London 1958, tł. L. Joachimowicz, Seneka, *O dobrodziejstwach*, w: Lucjusz Anneusz Seneka, *Pisma filozoficzne*, t. 2, Warszawa 1965, s. 69-449.

- Seneca Maior (Lucius Annaeus), *De ira*, ed. J.W. Basore, Seneca, *To Novatus on Anger*, w: Seneca, *Moral Essays*, t. 1, LCL 214, London – Cambridge 1958, s. 106-354, tł. L. Joachimowicz, Lucjusz Anneusz Seneka, *O gniewie*, w: Lucjusz Anneusz Seneka, *Dialogi*, Warszawa 1989, s. 179-310.
- Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, tł. R. Popowski, Warszawa 2013.
- Sophocles, *Oedipus tyrannus*, ed. F. Storr, Sophocles, *Oedipus the King*, w: Sophocles, *Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone*, LCL 20, London – Cambridge 1956, s. 6-138, tł. A. Libera, Sofokles, *Król Edyp*, w: Sofokles, *Tragedie*, t. 1: *Król Edyp, Edyp w Kolonos, Antygona*, Warszawa 2018, s. 26-107.
- Strabo, *Geographica*, ed. H.L. Jones, *The Geography of Strabo*, t. 2: *Books 3-5*, LCL 50; t. 5: *Books 10-12*, LCL 211; t. 7: *Books 15-16*, LCL 241, Cambridge – London 1944-1961.
- Suetonius (Gaius Tranquillus), *De vita Caesarum*, ed. J.C. Rolfe, Suetonius, *The Lives of the Caesars*, t. 1: *Books 1-4*, LCL 31, London – Cambridge 1960, tł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, t. 1, Arcydziela Kultury Antycznej, Wrocław 2004.
- Varro (Marcus Terentius), *Rerum rusticarum libri*, ed. W.D. Hooper – H.B. Ash, Marcus Terentius Varro, *On Agriculture*, w: Marcus Porcius Cato, *On Agriculture*. Marcus Terentius Varro, *On Agriculture*, LCL 283, Cambridge – London 1935, s. 160-528, tł. I. Mikołajczyk, Marek Terencjusz Warron, *O gospodarstwie rolnym*, Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej 27, Wrocław 1991.
- Xenophon Ephesius, *Ephesiaca (De amoribus Anthiae et Abrocomae)*, ed. G. Dalmeyda, Xénophon d'Éphèse, *Les Éphésiaques ou Le roman d'Habrocomès et d'Anthia*, Collection des Universités de France 61, Paris 1926, tł. L. Rychlewska, Ksenofont z Efezu, *Opowieści efeskie, czyli o miłości Habrokomesa i Antii*, Wrocław 2006.

Netografia

<https://papyri.info/> (dostęp: 15.05.2021)

Opracowania

- A Patristic Greek Lexicon*, ed. G.W.H. Lampe, Oxford 1961.
- Amielańczyk K., *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011.
- Amielańczyk K., *Twórcza interpretacja legis Corneliae de sicariis et veneficis przez Hadrianą i jursprudenję cesarską*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 7 (2007) s. 23-400.
- Bammel E., *Crucifixion as a Punishment in Palestine*, w: *The Trial of Jesus: Cambridge Studies in Honour of C. F. D. Moule*, red. E. Bammel, *Studies in Biblical Theology*, Second Series 13, London 1970, s. 162-165.

- Barrett C.K., *The House of Prayer and the Den of Thieves*, w: *Jesus und Paulus. Festschrift für Werner Georg Kümmel zum 70. Geburtstag*, red. E.E. Ellis – E. Grässer, Göttingen 1975, s. 13-20.
- Beekes R., *Etymological Dictionary of Greek*, t. 1-2, Leiden – Boston 2010.
- Biraghi G., *La pirateria greca in Tucidide*, „Acme” 5 (1952) s. 471-478.
- Brighton M.A., *The Sicarii in Josephus’s Judean War: Rhetorical Analysis and Historical Observations*, *Early Judaism and its Literature* 27, Atlanta 2009.
- Bultmann R., *Das Evangelium des Johannes*, *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*, 2, Göttingen 1941.
- Casson L., *The Ancient Mariners*, New York 1959.
- Chantraine P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. 1-4, Paris 1968-1980.
- Charlesworth M.P., *Trade-Routes and Commence of the Roman Empire*, Chicago 1974.
- Ducrey P., *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique*, Paris 1968.
- Eifer Gottes – Eifern für Gott: Radikalismus und Fanatismus in der biblischen Tradition und ihrer Auslegungsgeschichte*, red. J. Woyke – P. Conzen, *Biblich-Theologische Studien* 181, Göttingen 2020.
- Farmer W.R., *Maccabees, Zealots and Josephus: An Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman Period*, New York 1956.
- Flacérière R. – Robert J. – Robert L., *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 52 (1939) s. 445-538.
- Frisk H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1-3, Heidelberg 1960-1972.
- Gorce D., *Les voyages, l’hospitalité et le port des lettres dans le monde chrétien des IVe et Ve siècles*, Paris 1925.
- Greek-English Lexicon*, ed. H.G. Liddell – R. Scott, Oxford 1961.
- Hengel M., *The Zealots: Investigations Into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I until 70 A.D.*, tł. D. Smith, Edinburgh 1989.
- Jeremias J., *Jerusalem in the Time of Jesus. An Investigation into Economic and Social Conditions during the New Testament Period*, tł. F.H. Cave – C.H. Cave, Philadelphia 1969.
- Jouguet P., *La vie municipale dans l’Égypte romaine*, *Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome* 104, Paris 1968.
- Kubiak P., *Szkice z zakresu rzymskiego prawa karnego – skazanie do szkoły gladiatorów (damnatio in ludum)*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 85 (2012) s. 85-112.
- MacMullen R., *The Roman Concept Robber-Pretender*, „*Revue Internationale des Droits de l’Antiquité*” 10 (1963) s. 221-225.
- Mroczkowski I., *Grabież*, *EK* VI 7-8.
- Nodet É., *Barabbas, un „brigand religieux” (ληστής, Jn 18,40)*, „*Revue Biblique*” 119/2 (2012) s. 288-299.
- Pfaff G., *Latrocinium*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 12/1, Stuttgart 1924, k. 978-980.

- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1995.
- Rakocy W., *Sykaryjczycy*, EK XVIII 1273.
- Rengstorff K.H., ἀριστής, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 4, red. G. Kittel, Stuttgart 1950, s. 262-267.
- Robert J. – Robert L., *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 55 (1942) s. 321-365.
- Robert L., *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*, t. 11, Paris 1960.
- Schlatter A., *Der Evangelist Matthäus. Seine Sprache, sein Ziel, seine Selbständigkeit. Ein Kommentar zum ersten Evangelium*, Stuttgart 1963.
- Schnackenburg R., *The Gospel According to St. John*, t. 2, New York 1990.
- Shaw B.D., *Bandits in the Roman Empire*, „Past & Present” 105 (1984) s. 3-52.
- Słownik grecko-polski*, t. 1-4, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1958-1965.
- Spicq C., *Saint Thomas d'Aquin: Les Péchés d'injustice*, Paris – Tournai – Rome 1934.
- Spicq C., *Theological Lexicon of the New Testament*, t. 1-3, tł. J.D. Ernest, Peabody 1996.
- Stauffer E., *Jerusalem und Rom im Zeitalter Jesu Christi*, Berne 1957.
- Szier-Kramarek B., *Kradzież*, 1. *W Biblii*, EK IX 1134-1135.
- Trench R.C., *Synonyms of the New Testament*, London 1894.
- Twomey I.J., *Barabbas Was a Robber*, „Scripture” 8 (1956) s. 115-119.
- Winter P., *On the Trial of Jesus*, *Studia Judaica Forschungen zur Wissenschaft des Judentums* 1, Berlin 1961.